

Соціально-економічні проблеми ринкової трансформації України

УДК 364.012

СУТЬ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ» У ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

*О.Я. Маліновська,
кандидат економічних наук*

*Р.О. Рудзінська,
аспірантка*

Львівська державна фінансова академія

У статті досліджено та проаналізовано суть поняття «соціальний захист». Спираючись на різні підходи вчених до цього питання, з'ясовано, що це поняття можна використовувати у широкому та вузькому значеннях. На основі досліджень науковців виявлено позитивні й негативні особливості у трактуванні поняття «соціальний захист», обґрунтовано своє бачення цього визначення. Проаналізовано співвідношення між поняттями «соціальний захист» і «соціальне забезпечення».

Ключові слова: *соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальний ризик, соціальне благополуччя.*

В статье исследована и проанализирована сущность понятия «социальная защита». Используя различные подходы ученых к этому вопросу, выяснилось, что это понятие можно использовать в широком и узком значениях. На основе исследований ученых выявлены положительные и отрицательные особенности в трактовании понятия «социальная защита», обосновано свое видение этого определения. Проанализировано соотношение между понятиями «социальная защита» и «социальное обеспечение».

Ключевые слова: *социальная защита, социальное обеспечение, социальная помощь, социальный риск, социальное благополучие.*

Постановка проблеми. Останнім часом проблеми соціального захисту населення стали одними із найбільш обговорюваних у світі. На межі тисячоліть світова спільнота зіткнулась зі значними проблемами фінансування сектора соціального захисту населення, що пов'язано як з погіршенням загальносвітової економічної ситуації, так і

демографічними процесами, які супроводжуються збільшенням людей похилого віку та зменшенням кількості працездатного населення, тобто відбувається старіння нації. За таких умов протягом останнього десятиліття відбувається активне реформування всіх форм соціального захисту населення. Для того, щоб у подальшому краще

проаналізувати здійснення його основних засад необхідно з'ясувати саму суть цього поняття. Тому повернемося до витоків зародження поняття «соціальний захист».

Аналіз досліджень і публікацій. У різні часи розробкою та дослідженням питань соціального захисту, в тому числі щодо визначення змісту терміна «соціальний захист», займалися такі вчені, як В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, Ж.А. Горбачова, І.В. Захарова, Р.І. Іванова, Е.Е. Мачульська, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Я.М. Фогель, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов. Проте існуючі в науковій літературі підходи до визначення поняття «соціальний захист» достатньо різноманітні, що зумовлює необхідність їх детального дослідження та подальшої систематизації.

Мета статті. Основною метою даного дослідження є окреслення сутності поняття «соціальний захист» з урахуванням можливих підходів до його визначення. На основі дослідження різних науковців є змога виявити позитивні та негативні особливості у визначенні поняття «соціальний захист».

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається загальноприйнятим, що поширення терміна «соціальний захист» пов'язане із прийняттям Закону про соціальний захист («Social Security Act») у 1935 р. у США. Хоча необхідно відмітити, що серед науковців існують й інші точки зору.

Пізніше, починаючи з середини ХХ ст. використання терміна «соціальний захист» на законодавчому рівні стало досить поширеним. Це було обумовлено, в першу чергу, цілим рядом соціально-економічних перетворень, які відбулися у світі після Другої світової війни. Такі перетворення стали поштовхом до розроблення законодавчої бази, покликаної врегулювати питання соціального захисту. При цьому активізація цього процесу відбулася як на міжнародному рівні, так і на рівні національних законодавчих систем.

Необхідно відмітити, що в радянській період теоретиками права соціального забезпечення термін «соціальний захист» майже не використовувався, а

загальноприйнятим було вживання поняття «соціальне забезпечення». Не дивлячись на те, що обидва поняття на перший погляд, є тотожними, більшість учених вказують на їх змістовні відмінності [10, с. 626-627].

В умовах ринкової економіки, де не існує системи централізованого планування господарства, а відтак і централізованого соціального захисту громадян цей термін не відображає ринкової специфіки сукупності соціально-економічних відносин у сфері соціального захисту, змістовної діяльності адміністративних служб з їх новими функціями. Тому термін «соціальне забезпечення» значною мірою замінений новим терміном «соціальний захист» [2, с.127].

Для з'ясування сутності поняття «соціальний захист» необхідно уточнити окремо зміст слів, які його утворюють. У буквальному перекладі термін «захист» походить від латинського слова «security», що має декілька значень, основними з яких є такі: безпека, охорона, захист, забезпечення, гарантування. Наприклад С.С. Алексєєв під терміном «захист» розуміє державно-примусову діяльність, спрямовану на здійснення «відновлюваних» завдань – на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку. [1, с. 280].

У свою чергу ознака «соціальний» (від лат. «social»), що перекладається як «суспільний», «соціальний») надає словосполученню «соціальний захист» якісної ознаки, пов'язаної з сумісним життям людей, із різними формами їх спілкування, насамперед того, що стосується суспільства та спільноти, що має громадський характер [15, с. 341].

Таким чином, поняття «соціальний захист» різноаспектне, що підтверджується його різнозмістовним тлумаченнями, наведеними у енциклопедіях і словниках. Зокрема:

1. The Encyclopedia Americana: Соціальний захист, у загальному розумінні цього поняття, означає безпеку та свободу від страху і відноситься до суспільства як до групи взаємопов'язаних та залежних один від одного людей [3, с. 86].

2. «A Dictionary of Business and Management»: поняття «соціального захисту» дослівно трактується як державна система виплати допомог з причини хвороби та безробіття, а також різних допомог жінкам і дітям, пенсій, тобто це поняття окреслюється системою соціального забезпечення в основному через форму соціального забезпечення, покладеного на відповідне державне міністерство із зазначенням приписів відповідальності за його здійснення [17].

3. Політологічний словник: Соціальний захист – у широкому розумінні – діяльність держави щодо втілення в життя пріоритетних завдань соціальної політики, реалізація комплексу законодавчо закріплених економічних, правових та соціальних гарантій, що забезпечували б кожному члену суспільства отримання найважливіших соціальних прав. У вузькому значенні – система заходів життєвої підтримки аутсайдерів, соціально слабких та незахищених [8].

4. Економічна енциклопедія: Законодавчо закріплена система державних Гарантій та реалізації прав усіх політичних, соціально-демографічних груп громадян, окремих осіб щодо соціального забезпечення їх нормального прожитку та життєдіяльності [4].

5. Бюджетна енциклопедія: Сукупність державних заходів і видатків бюджету, пов'язаних із наданням фінансової допомоги окремим верствам населення, які через незалежні від них причини не мають достатніх для самозабезпечення доходів [12].

Існують різні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності поняття «соціальний захист» і в офіційних правових документах. Так, Міжнародна організація праці (далі – МОП) визначає поняття соціального захисту як загальну базову соціальну підтримку всім громадянам, незалежно від внесків або тривалості їх трудового стажу. Зокрема, Конвенція МОП № 102 1952 р. і наступні міжнародні трудові норми містять дев'ять основних складових соціального захисту: медична допомога, допомога внаслідок хвороби, допомога по безробіттю, у зв'язку з народженням

дитини, допомога сім'ям з дітьми, внаслідок виробничого травматизму і професійного захворювання, за інвалідністю, за віком, у випадку втрати годувальника [6].

У цілому виокремлюється два основні підходи до поняття «соціальний захист», що трактується у широкому і вузькому значенні. Відповідно до першого підходу, соціальний захист трактується як широке поняття і стосується усієї соціальної сфери в державі. Соціальний захист у цьому розумінні включає соціальну допомогу, соціальні гарантії, соціальне страхування, а також заходи активного характеру (політика зайнятості, боротьба з безробіттям). Іншими словами, соціальний захист - це діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення й ствердження у житті.

Під соціальним захистом у вузькому значенні розуміють, у першу чергу певну, обмежену сукупність дій, спрямованих на надання допомоги під час життєвих негараздів. У різних країнах значення соціального захисту у вузькому розумінні – соціального забезпечення – «social security» дещо відрізняється. У США цей термін відноситься виключно до пенсійної системи (для соціального захисту використовується поняття «welfare» або «welfare system» – добробут, система добробуту), у Великій Британії – до всієї системи грошової допомоги, у материковій Європі (за термінологією МОП) охоплює всю грошову допомогу та охорону здоров'я, в деяких інших країнах означає здебільшого соціальне страхування. Звідси і розходження в трактуванні соціального захисту, які існують у західній літературі [3, с. 87].

При всій різноманітності визначень поняття «соціальний захист» більшість науковців погоджуються з тим, що воно може розглядатись як у широкому, так і у вузькому розумінні. Розглянемо позиції різних вчених щодо тлумачення цього поняття:

Своєрідний підхід до даного питання пропонує Е.Е. Мачульська. На її думку

соціальне захист надається тільки особам, які зазнали впливу соціального ризику на безоплатно-нееквівалентній або безкоштовних засадах. Тому санаторно-курортне обслуговування та освіти на її думку, не слід включати в поняття соціального захисту [7, с. 43].

На думку І.М. Сироти, термін «соціальний захист» являє собою одну з функцій держави та означає комплекс заходів матеріальної підтримки непрацевдатних, найменш захищених громадян [11, с. 5].

Схожою є позиція Н. Волгіна, відповідно до якої соціальний захист – це політика та цілеспрямовані дії, а також засоби суспільства й держави, що забезпечують індивіду, соціальній групі, населенню в цілому комплексне всебічне вирішення різноманітних проблем, зумовлених соціальними ризиками, які можуть спричинити або вже спричинили повну або часткову втрату вказаними суб'єктами можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, економічної самостійності та соціального благополуччя, а також оптимального розвитку, відновлення або придбання [13, с. 265].

На думку О.Ю. Єрмоловської, соціальний захист – це система відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками та становленням ринкової організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватись до них [5, с. 13].

І. Ярошенко розглядає соціальний захист як діяльність держави, що спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику у звичайному житті особи для забезпечення підтримки оптимальних умов життя. Вона закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які полягають у задоволенні потреб особи щодо належного матеріального забезпечення із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі, не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [16, с. 9].

Н. Стаховська вважає, що законодавець до соціального захисту намагається віднести різні державницькі заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітнього й іншого характеру, через які проявляється турбота держави до покоління, що підростає, до громадян, які перебувають у складних життєвих ситуаціях і потребують допомоги, до громадян, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною і, фактично, до всього населення України [14, с. 54].

Із наведених визначень випливає, що правовідносини щодо соціального захисту виникають при настанні соціальних ризиків, а учасниками цих правовідносин виступають індивіди з одного боку і держава або суспільство - з іншого.

Одже, однією з важливих функцій соціального захисту є уникнення соціального ризику. Соціальні ризики – це обставини, що об'єктивно порушують життєдіяльність особи, пов'язані з соціально-економічними факторами в державі і при яких настає необхідність у соціальному захисті.

Правовим підґрунтям визначення таких обставин є положення законодавства щодо соціального захисту. За змістом найчастіше виокремлюються такі соціальні ризики, як непрацевдатність, безробіття (часткове безробіття), втрата годувальника та малозабезпеченість.

На міжнародному рівні соціальні ризики як підстава для набуття людиною права на соціальний захист було встановлено у міжнародних актах – у Конвенціях та Рекомендаціях МОП (№ 102 про мінімальні норми соціального забезпечення – 1952 р.; № 117 про основні цілі і норми соціальної політики – 1962 р., № 128 про допомогу по інвалідності, по старості і в разі втрати годувальника – 1967 р. та інших), а також у Європейській хартії про основні соціальні права трудящих, Європейській соціальній хартії. Перелік соціальних ризиків закріплений і в національному законодавстві, в першу чергу, в ст. 46 Конституції України. Пом'якшення соціальних ризиків можна сприймати як зміцнення соціальної безпеки.

Соціальна безпека є одним із основних завдань соціального захисту [3, с.87-88].

Слід зазначити, що з метою систематизації та кодифікації правових норм у галузі соціального забезпечення в Україні, починаючи з 90-х років минулого сторіччя, ведеться робота з розробки Соціального кодексу України. Як наслідок 09.03.2005 р. народними депутатами В.О. Євдокимовим, І.О. Плужниковим та В.В. Заєць у Верховній раді України зареєстровано проект Соціального кодексу України. Відповідно до преамбули проекту Соціального кодексу України він має на меті забезпечити зростання рівня соціального захисту населення України на основі удосконалення та систематизації соціального законодавства, гармонізації вітчизняних систем соціального захисту з нормами міжнародного права. У зазначеному проекті Соціального кодексу України відповідно до ст. 3 термін «соціальний захист» тлумачиться як комплекс суспільно-державних заходів із матеріальної та організаційної підтримки населення у разі настання підстав, пов'язаних із соціальним ризиком, з метою усунення негативних наслідків відповідних подій [9].

Враховуючи таку багатоманітність оцінок досліджуваної дифеніції можна виокремити позитивні та негативні особливості у визначенні поняття «соціальний захист». До позитивних, на нашу думку, можна віднести наступне:

- зазначені тлумачення цього поняття, яке ми зустрічали, дійсно спрямовані на підтримку гідного рівня соціального добробуту людини;

- у визначеннях ми просліджуємо сукупність слів «основна функція держави», що наголошує на важливості участі держави у процесі соціального захисту населення.

До більш негативних особливостей ми можемо віднести таке:

- на сьогоднішній час існує дуже велика кількість трактувань цього поняття і тому досить складно комплексно проаналізувати її змістовне навантаження та визначити її однозначність;

- досить часто зустрічається пояснення цього поняття у широкому та вузькому значеннях, що також ускладнює конкретність визначення цього поняття;

- у тлумаченні такого важливого соціального терміна мало уваги приділяється соціальній справедливості, адже сьогодні просліджується значна диференціація в доходах та прірва між багатством й бідністю.

Висновки. Отже, метою соціального захисту є, з одного боку надання кожному можливості вільно розвиватись, реалізовувати себе, свої здібності через забезпечення гідного життєвого рівня, а з другого боку, дотримання стабільності в суспільстві, соціальну солідарність, підвищення загального добробуту населення. Підсумовуючи зазначене, ми вважаємо, що при визначенні терміна «соціальний захист» слід розпочинати із словосполучення «головна мета». Тобто соціальний захист – це головна мета суспільства й держави, яка реалізується шляхом використання правових, економічних та організаційних заходів і спрямована на досягнення соціально прийняттого суспільством рівня життя людини.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексеев, С.С.* Общая теория права : В 2-х т. Т. I. – М. : Юрид. лит., 1981. – 360 с.
2. *Гончаров, А.* Поняття соціального захисту / А. Гончаров // Право соціального забезпечення. – 2009. - №10. – С. 126-129.
3. *Дерега, В.В.* Соціальна і гуманітарна політика. Система соціального захисту в Україні / В.В. Дерега [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/35851/>
4. Економічна енциклопедія. Словопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/38/53409/384366.html>

5. Єрмоловська, О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О.Ю. Єрмоловська. - Харківський державний університет. Харків : [б.в.], 1996. – 23 с.
6. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 від 25.04.1955. Верховна Рада України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_011
7. Мачульская, Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития / Е.Е Мачульская. - М. : Гордец., 2000. - 144 с.
8. Політологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/political/dict/1231.html>
9. Проект Соціального кодексу України (подання від 09.03.2005). Верховна Рада України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6170&skf=5
10. Рошканюк, В.М. Визначення поняття «соціальний захист» в теорії права соціального забезпечення / В.М. Рошканюк // Форум права. – 2013. - №3. – С. 626-630.
11. Сирота, И.М. Право социального обеспечения в Украине : учебник для студ. высших учебных заведений по спец. «Правоведение». – Х. : Одиссей., 2006. – 432 с.
12. Словник бюджетної термінології. Словopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/50/53409/362630.html>
13. Социальная политика: энциклопедический словарь / Под. ред. Н.А. Волгина. – М. : Трикта : Академический проект, 2005. – 686 с.
14. Стаховська, Н. Соціальне забезпечення чи захист / Н. Стаховська // Підприємцтво, хазяйство и право. – 2000. - № 8 – С. 54-57.
15. Философия. Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М. : Гардарики., 2006. – 1072 с.
16. Ярошенко, І.С. Організаційно правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / І.С. Ярошенко; Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ : [б.в.], 2006. – 18 с.
17. Jonathan, Law. A Dictionary of Business and Management (5ed) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199234899.001.0001/acref-9780199234899-e-5960?rskey=Hfxlra&result=6181>

Social protection is an integral part of the social policy of any civilized country. Therefore, it is important to clarify the essence of the concept and its role in social policy. The article aims to explore the nature of the concept of “social protection”. On the basis of studies by various scientists we will try to identify positive and negative features of this concept.

In the article the peculiarities of the concept of social security content in the theory of social policy are illuminated; the attention is focused on the main components of the concept; interrelation between concepts “social protection” and “social assistance” is defined. The attention is focused on the classification of social legal relationships according to different criteria that correspond to by norms of an international and national laws of Ukraine.

Thus, the purpose of social security is to provide every opportunity to freely develop, realise yourself and your skills by providing a decent standard of living; to ensure the stability of society, social solidarity, enhance the welfare of the population.

Key words: *social protection, social security, social assistance, social risk, social welfare.*

REFERENCES

1. *Alekseev, Sergey*. General Theory of Law: In 2 Volumes Volume I. Legal Literature 1981.
2. *Goncharov, Andrij*. «The Concept of Social Protection». Right to social security 10 (2009): 126-129.
3. *Derega, V.* Social and Humanitarian Policy. BukLib.net. <http://buklib.net/books/35851/>
4. *Economic Encyclopedia*. Slovopediya. org.ua. <http://slovopedia.org.ua/38/53409/384366.html>
5. *Yermolovska, Olga*. Social Protection as a Factor of Sstabilization in Living Standards in Terms of Transformation Economy. Kharkiv 1996.
6. Convention on Minimum Standards of Social Security № 102. Rada.gov.ua. http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/993_011
7. *Machulska, E.* The Law of Social Security. Hordets 2000.
8. Political Science Dictionary. Subject.com.ua. <http://subject.com.ua/political/dict/1231.html>
9. Project Social Code of Ukraine. Rada.gov.ua. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6170&skl=5
10. *Roshkanyuk, Vadim*. «Determination of Concept «Social Protection» in the Theory of the Right of a Social Assistance». Forum of Right 3 (2012): 626-630.
11. *Surota, John*. Law of Social security in Ukraine. Odysseus 2006.
12. Glossary of fiscal terms. Slovopediya. org.ua. <http://slovopedia.org.ua/50/53409/362630.html>
13. *Volhyna, Natalia*. Social Policy: Encyclopedic. Triksta: Academic Project 2005.
14. *Stakhovsky, Natalia*. Social security or protection. Entrepreneurship, Economy and Law 8 (2000): 54-57.
15. *Ivin, Alexander*. Philosophy. Encyclopedic Dictionary. Gardariki 2006.
16. *Yaroshenko, Irina*. Organizational and Legal form of Social Protection of Human and Civil Rights in Ukraine. Kyiv 2006.
17. *Jonathan Law*. A Dictionary of Business and Management (5ed). Oxfordreference.com. <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199234899.001.0001/acref-9780199234899-e-5960?rskey=Hfxlra&result=6181>

Стаття надійшла до редакції 03.11.2013